

Утілене пророцтво

Віра Меншок

10.04.2022

**«Ніч Гельвера» Інгмара Вілквіста в інтерпретації
Дрогобицького театру**

Режисер – Юрій Федчук

*Режисер-постановник, сценографія, музичне оформлення – Олександр
Король*

У ролях – Юрій Федчук, Алла Латишева-Крук

Прем'єра – 30 грудня 2021 року

Виття сирени

На камерній сцені Дрогобицького театру (Львівський академічний обласний музично-драматичний театр імені Юрія Дрогобича) – умовна кухонна кімната з багатьма предметними деталями, сконструйована на кшталт клітки-в'язниці, наповненої знаками щоденної людської екзистенції.

Виє сирена. Саме така сирена, яка зараз у всіх містах, містечках та селах України виє щодня, удень та вночі, виє постійно. Моторошний звук, який став частиною української реальності, який віщує смерть і знищення. Пророцтво мистецтва справдилось. Тричі дивилася виставу раніше, але на прем'єрі 30 грудня минулого року, відтак у січні та на початку лютого ніхто б навіть і припустити не міг, що сигнал повітряної тривоги стане реальним оповіщенням за межової трагедії всієї України. І як це болісно

було відчути оголеним нервом душі й тіла тепер, 20 березня 2022 року, під час добродічного показу спектаклю для людей з місць, смертельно обпечених ворожим терором, які знайшли прихисток у Дрогобичі. Питання „чи є куди повертатись?“, „чи всі рідні та близькі живі?“ вимовити найскладніше.

Крамничка з іграшковими солдатиками

По боках кімнати-в'язниці віконні й дверні отвори. З'являється головна героїня Карла, тривожно й гучно зачиняє їх, маркуючи цим передчуття загрози від зовнішнього світу для її власного світу-помешкання.

З ентузіазмом та емоційним запалом до кімнати вривається молодий чоловік у чорному вбранні, військових черевиках, зі знаменом у руці. Це головний герой – Гельвер. Він повернувся з військового зібрання – чи то муштри, чи то погрому. З піднесенням до істеричності азартом розповідає Карлі про військову муштру, хвалиться значком на береті та знаменом, що йому подарував ватажок військово-погромного угруповання, відмовляється від вечері, адже він щойно досхочу начастувався гороховою зупою, хлібом, чаєм і навіть шнапсом з польової кухні. Приймає вольове рішення голитися бритвою, як це вправно робить нацистський ватажок Гільберт – жінка обіцяє купити йому справжню бритву у знайомій їм обом крамничці, де вона зазвичай купувала йому іграшкових солдатиків. Однак цієї крамнички більше немає, її спалили молодики-нацисти, а над донькою крамаря вчинили гвалт. Гельвер стояв на протилежному боці вулиці – спостерігав за картинами погрому, не випускаючи з рук знамено, подароване йому вожаком погромників. Вони з Карлою ніколи вже не підуть до тієї крамнички, мусять знайти іншу, де можна придбати іграшкових солдатиків або бритву з гострим лезом... Відтак він жорстоко навчатиме її муштри, якої сам навчився. Цим прагнунтиме для неї кращого, аби Гільберт не казав про неї погано, не зачислив до покидьків, яких треба знищити.

Кришталева ніч повсюди

Так розпочинається драма „Ніч Гельвера“ (1998) Інґмара Вілквіста (мистецьке ім'я Ярослава Сьверща) – відомого сучасного польського драматурга й режисера, теоретика мистецтва, доктора театального мистецтва, професора Сілезького університету у Катовицях, автора близько тридцяти драматургічних творів. Історичний контекст Кришталеві ночі – першого керованого нацистами широкомасштабного єврейського погрому, що прокотився всією Німеччиною в ніч з 9 на 10 листопада 1938 року – має в драмі позачасовий вимір: за задумом автора, дія може відбуватися у будь-якій європейській країні у передапокаліптичні 30-ті роки минулого сторіччя. Водночас символічне послання цього твору долає історичні, географічні й часові межі – воно стосується кожного з нас, і воно саме зараз здійснилося в Україні.

Блискуче зрежисерований та зіграний спектакль-пересторога, прем'єра якого відбулася у Дрогобицькому театрі 30 грудня 2021 року, нині сприймається як спектакль про апокаліпсис, утілений у нашому тут і тепер, спектакль про справжнє пекло, що його принесла на українську землю орда виродків-рашистів.

Високі реєстри драматичної експресії

Справжнє мистецтво завжди має в собі силу пророцтва. Пророцтво зазвичай стосується речей найстрашніших, найтрагічніших, бо ж передбачення світлих і добрих речей люди називають мрією. Українську „Мрію” понівечено, але не знищено, не вбито. А пророцтвом зла, втіленого на землі, стала „Ніч Гельвера”, зіграна акторами у найвищих реєстрах акторської експресії та максимального вчування у страшну драму своїх персонажів. Щоразу, коли дивлюся цей спектакль, повертається та сама думка: як це можливо – так глибоко поринути у смертельно болісні переживання й у саму смерть та залишитись жити. Півторагодинний спектакль на двох акторів дивишся на одному диханні, у невідступному напруженні, на безперервно натягнутій акторською грою струні, що лунко дзвенить болем, криком, плачем, стражданням, безпорадністю, невідворотністю. Женеш від себе цю нав'язливу думку, яка самочинно зароджується, коли відкриваються немилосердно трагічні долі персонажів, однак точно знаєш, що ця струна обірветься. І вона обривається. І залишається тільки ніч.

Звісно, це бездоганно висока акторська майстерність, але все-таки є й щось інше, що виринає не лише з театральної професійності, яка заслуговує на найвищу оцінку як акторство європейського штибу. Те інше – глибоке, невимовне, особисто й навіть інтимно залучене Юрієм Федчуком та Аллою Латишевою-Крук до простору власного єства – воно вражає особливо. І в цьому іншому, гадаю, й криється таємниця цих незбагненно високих реєстрів драматичної експресії акторів. І звідси те винятково рідкісне навіть не відчуття, а переконання, що в ролі Гельвера нікого, окрім Юрія Федчука, просто собі не уявляєш. Як і роль понівеченої життям Карли пов'язуєш уже саме з цією акторкою.

І не буде ночі...

У неї був коханий чоловік та затишний будинок із садом. У них народилася особлива дитина, інакша дитина. У пориві нестримного підсвідомого протесту чоловік одного разу відсахнувся від цієї дитини, відтак вона позбулася її. І вже нічого не можна було змінити. Марно було намагатися. Назад повернути нічого вже не можна. Залишилися лише нестерпний біль й гірке каяття. І знимки – найкоштовніший скарб утраченого раю. Вона лиш раз по-справжньому розлютиться на нього, коли у коробці, де були ці знимки, виявляться його солдатики. Й одразу

заспокоїться, щойно він витягне їх зі сховку – цілі та неушкоджені. І саме тоді розповість йому свою жахливу історію.

Він не має минулого, точніше – не знає або не пам'ятає його. Він просто сидів на лаві біля лікарняного притулку для інших, не таких як усі, людей. Вона тоді просто брела повз нього, у безмежнім розпачі за втраченим життям – своєї дитини та свого щасливого шлюбу. Він, тоді вже дорослий чоловік, просто запитав її, чи вона не його мама? Відтоді й поєдналися в одному помешканні-в'язниці ці дві понівечені долі. Ці двоє інших, котрі підлягають знищенню нацистським терором. Тільки через те, що вони – інші. Так у безбожні часи вирішила диявольська диктатура зла, втіленого на землі.

Вона розпачливо намагалася врятувати його втечею. Він на прощання ледь уловимо освідчився їй у коханні – так, як уміє це зробити тільки інший. Втекти не вдалося, він повернувся, скалічений, із жахливими свідченнями тотального знищення усіх інших, таких, як він, котрі за законами нацистського режиму мусили загинути. Їй залишилося врятувати його від лютої смерті вмиранням у власних обіймах, у власному крику остаточно й тепер уже ніколи й нічим невтолимого розпачу. Іншого виходу серед темної ночі без Бога не було. Ніч Гельвера добігла кінця. І тільки прокляття Карли залишилось – прокляття світові втіленого зла: „І не буде Бога! І не буде ночі!”.

Зустріч з Іншим – це як зустріч із Богом, – тлумачив філософ-гуманіст Еммануель Левінас. Але ці істини не для слуг диявола – тих тодішніх, і тих теперішніх. Вони вміють лише знищувати невинні життя. Їм не місце навіть у пеклі.

У чому катарсис?

Психологічна драма Інґмара Вілквіста „Ніч Гельвера”, інспірована скандинавським психологічним стилем драматургічного письма, спорідненого із творчістю Генріка Ібсена, Августа Стріндберґа чи Інґмара Берґмана (звідси й норвезьке мистецьке ім'я драматурга), перекладена багатьма мовами, – стала одним серед найчастіше інсценізованих текстів на численних театральних майданчиках світу, передусім польських, принесла авторові безпрецедентний успіх. Дотепер, окрім дрогобицької, відомі дві українські режисерські інтерпретації цього драматичного твору: Київський національний академічний Молодий Театр – спектакль „Ніч Гельвера. Сволота”, режисер Андрій Білоус, прем'єра 15 квітня 2008 року; Харківський Театр Р.С. – спектакль „Ніч Гельвера”, режисер Степан Пасічник, прем'єра 28 січня 2021 року.

Ця непроста експресіоністська драма про насилля, іншість, виключеність, приреченість, терор та тоталітаризм не може втратити своєї актуальності, навпаки – актуалізується щоразу гостріше й

неминучіше. Неминуче вона актуалізувалася на тлі злочинної рашистської агресії проти українського народу, проти мирних українців та українок, проти українських дітей. Усі ми стали тими іншими, яких ворог просто вирішив винищити, але марні й плюгаві його намагання.

Ніч Гельвера – ніч без Бога – завершиться. Прийде світанок, настане Воскресіння. У цьому катарсис – через страждання і смерть. Інґмар Вілквіст не моралізує – він просто демонструє оголено жорстоку правду про найстрашніші загрози знищення та самознищення людини. Максимально трагічний конфлікт без жодного дидактизму чи прямого послання – глядач мусить самостійно прийти до свого власного катарсису та пережити його. Не просто через сльози жалю й співчуття, а через моторошно глибоке усвідомлення того, що всі ці загрози поруч, вони чигають на нас, наче розлучені хижакі. Тож зволікати немає жодного шансу, бо це момент істини. З лютими хижаками треба боротися запекло, до повного їх знищення. Помста за невинну смерть Гельвера мусить стати невідворотною. Саме таке катартичне послання чітко прочитується сьогодні, коли вкотре переглядаю і ще не раз переглядатиму „Ніч Гельвера” у довершеній режисерії Юрія Федчука.

„Світ ніколи не буде таким, як раніше...”

Нікола Буало, французький теоретик класицизму, захоплювався б драмою Інґмара Вілквіста „Ніч Гельвера” – все у ній так, як він маніфестував у своєму „Мистецтві поетичному”. Передусім триєдність місця, часу та дії у драматургічному творі. У Вілквіста дія відбувається в одному помешканні, а навіть одній кухні, в часі, обмеженому до одного вечора та ночі. Однак, як ця триєдність поєднується із тим, що ця психологічна драма посіла одне з чільних місць у сучасному письменстві для театральної сцени? Чи не різниться це вельми суттєво від нинішніх постмодерністських та метамодерністських експериментів у театрі? Якщо пам’ятатимемо про психологічну глибину й складність цього твору, про його катартичне послання, то зникнуть будь-які суперечливі думки щодо цієї істотної відмінності драматургічної творчості цього автора від новочасного театрального мистецтва. Така відмінність тут прямо задекларована.

У „Ночі Гельвера” усе максимально сконцентровано на слові в його психоемоційному оприявленні через акторську гру. Авторський задум наполегливо спрямовує дію на текст з усіма його психологічними конфліктами й усією трагедійністю домінантного конфлікту, який мусить вирішитися лише так, як вирішується – за законами класичної трагедії. Й уся ця трагічна безвихідь людини, що стрімко й неочікувано метаморфозно розвивається на сцені, стає особливо промовистою й разючою ще й тому, що все відбувається саме у класичній формі драми, саме у критично сконденсованому часопросторі з усіма його акустичними та візуальними перспективами.

Скажу докладніше: тема нацистського винищення невинних людських життів, як і психологічна драма людського самознищення не надто суголосні із прагненням до спеціально модельованих режисерських та акторських ефектів. Йдеться про слово. Про його смертельно загрозливу й водночас катартично відроджувальну силу. Маємо три вагомі свідчення цього. Перше: автор не погоджується на будь-які скорочення чи редукування тексту в його сценічній реалізації. Друге: спектакль тримає у постійній напрузі завдяки інтенсивній грі акторів, цілковито побудованій на драматичних діалогах. Третє: перекладачка драми українською мовою Леся Яремкевич-Ратинська впоралася із викликом передати вельми густу й багат шарову цілість оригінального тексту, попри те, що переклад окремих ключових слів-сигналів відкриває простір до плідної дискусії.

Світ Гельвера та Карли вже ніколи не буде таким, як колись. Вони обоє пройшли крізь пекло внутрішнього самознищення та зовнішнього жаху винищення. Вони пройшли крізь смерть, тому їхній світ вже ніколи не буде таким, як колись. І наш світ відкрив свій новий відлік від 24 лютого цього року – наш світ також уже ніколи не буде таким, як колись. Хоча б тому, що ми – проваджені чільним поетом української сучасності Сергієм Жаданом – не дамо йому бути таким, яким він був до війни:

[...]

*Серед нічної вулиці,
серед гамору та вогнів,
серед смерті й любові
вона заривається обличчям йому в плече,
б'є його відчайдушно кулаками,
плаче, скрикує в темряві.
Я не хочу, каже, всього цього бачити,
я не можу все це в собі носити.*

*Навіщо мені стільки смерті?
Куди мені її дівати?*

*А куди дівати смерть?
Носити її за спиною,
мов циганське дитя:
ніхто не любить його,
і воно нікого не любить.
Любові так мало,
любов така беззахисна.*

*Плач і розбивай темряву своїми теплими руками.
Плач і не відходь від нього ні на крок.
Світ ніколи не буде таким, як раніше.
Ми нізащо не дозволимо йому
бути таким, як раніше.
[...]*

(Сергій Жадан, „Носоріг”, зі збірки „Життя Марії”, 2015)

** * **

Знимки Ігоря Фецяка